

ІСТОРІЯ ТА СИМВОЛІКА ПЕРШИХ ФОНТАНІВ В БЛАГОУСТРОЇ ОДЕСИ

А. О. КАДУРІНА, кандидат архітектури

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Статтю присвячено історії створення водопроводу та перших фонтанів в Одесі. Обрано найбільш цікаві одеські фонтани з точки зору архітектурно-художнього декору та проаналізовано їхню символіку і місце в формуванні культурологічного образу Одеси.

Ключові слова: фонтани, водопровід, парки, площі, Одеса, історія, символіка.

Постановка проблеми. Фонтани Одеси є невід'ємною частиною її архітектурної та культурної спадщини. Їхня історія тісно переплетена з розвитком міста, а символіка фонтанів відображає як естетичні смаки свого часу, так і особливості «одеського духу». Води в Одесі на початку її заснування не вистачало і коштувала вона дуже дорого. То ж створення водопроводу та перших фонтанів в місті були найважливішими подіями в житті городян. Важливо з'ясувати, яке саме смислове навантаження було закладено в основу проектування перших фонтанів в Одесі, що задовольняли господарчі потреби та естетичний смак одеситів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досить оригінальну класифікацію фонтанів надано в статті Л.В. Обуховської [1]. Історія водопроводу та створення самих перших фонтанів Одеси описана в книзі Д. Жданова [2], а також в статті С. Іванченко [3]. Семантичні основи, аналіз знаків та символів в світовій практиці представлено в трудах: Міранди Брюс-Мітфорд [4], Марка О'Доннелла [5], Адріана Фрутігера [6]. Але досліджень щодо символіки перших, історичних фонтанів Одеси ще не існує.

Методика досліджень. У дослідженні використовуються такі методи: історичний, бібліографічних і натурних досліджень, аналогій, синтезу та аналізу.

Результати дослідження. У першій половині ХІХ століття багато фонтанів в Одесі виконували лише утилітарну функцію – вони використовувалися як громадські водорозбірні колонки, забезпечуючи городян питною водою. У другій половині ХІХ і на початку ХХ століття фонтани стали головним чином декоративними елементами міських парків, скверів і площ.

Метою дослідження є вивчення історії та символіки перших фонтанів в благоустрої Одеси. Для досягнення цієї мети були поставлені наступні завдання:

1. Познайомитися з класифікацією фонтанів.
2. Вивчити історію водопроводу та появи перших фонтанів в Одесі.
3. Проаналізувати архітектурно-художній декор та символіку фонтанів

Одеси ХІХ – початку ХХ століття.

Фонтан (від лат. *fontana* – «істочник», «родник», «ключ») – природно або штучно створена споруда, в якій вода надається під тиском, вверх або в бік. В останньому випадку, коли витік води відбувається відносно спокійно, такий фонтан відноситься до категорії джерел.

За типом водного струменя фонтани умовно можна розділити на:

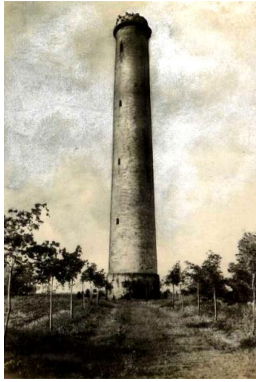
- вертикальні – вода піднімається вгору одним або декількома струменями;
- дзвін – вода розпорошується у вигляді купола;
- каскадні – вода стікає сходами або уступами;
- гейзерні – потужний струмінь викидається вгору під високим тиском;
- смолоскипні – струмінь води схожий на полум'я смолоскипа.
- танцюючі / музичні – струмені можуть рухатися під музику та світло.

За призначенням фонтани можна розділити на:

- декоративні – для прикраси архітектурних ансамблів парків, скверів і площ;
- архітектурні – є частиною архітектурного об'єкту чи будівлі;
- інженерно-технічні – використовуються для охолодження обладнання або системи водопостачання;
- ігрові/інтерактивні – призначені для взаємодії з людьми (часто зустрічаються у парках або на дитячих майданчиках).
- питні – спеціально обладнані для подачі питної води [1].

Якими ж були перші фонтани, що з'явилися в місті Одесі? І як взагалі в місті розвивалася тема, пов'язана з водопостачанням? В Одесі фонтанами називали ділянки морського узбережжя, на яких були відкриті великі, середні та малі джерела прісної води. Навколо джерел виникали хутори, які отримали відповідні назви: Малий, Середній та Великий Фонтани.

З моменту заснування Одеси питання прісної води стояло досить гостро. Перші 50 років свого життя місто вирішувало проблему водопостачання чотирма способами: збирали дощову воду в підземні резервуари з дахів будинків; рили колодязі там, де вода була не глибоко; бурили свердловини з бюветом; доставляли воду в накопичувальні ємності з «фонтанів». Технологічним проривом в водопостачанні Одеси першої половини ХІХ століття став водопровід Ковалевського. У 1808 році, після відкриття значних запасів води в районі нинішньої дачі Ковалевського (Великий фонтан), жителі міста звернулися до магістрату з проханням про влаштування водопроводу від джерела Великого Фонтану. В цьому питанні допомогла участь у проекті купця першої гільдії Тимофія Андрійовича Ковалевського. Водопровід Т. А. Ковалевського був закінчений в 1853 році. Вода з джерела накопичувалася в побудованій підземній галереї, звідки насосами закачувалась у 46-метрову цегляну водонапірну башту (рис. 1) [3]. Далі з вежі самотоком чавунним водопроводом завдовжки 12 км вода надходила в головний накопичувальний металевий басейн. Розташовувався він на перехресті вулиць Старопортофранківської та Великої Арнаутської у спеціально спорудженому будинку. Звідти вода доставлялася до восьми менших басейнів, звідки і відпускалася споживачам. Джерело «Великий Фонтан» давало 840 бочок води на добу (бочка вмщала у собі 30 відер води), «Рашковський» (Малий Фонтан, район хутора, що належав купцю Флоріану (Флору) Рашковичу) – 602, два джерела Середнього Фонтану – 602.

**Рис. 1. Водонапірна башта
Т. А. Ковалевського в Одесі.
Фото 1850-х років [5]**

Широко відомий одеський вислів: «Це не фонтан!» Справа у тому, що походження води, що розвозилася містом у бочках, не завжди було відомо. У «рекламних» цілях виникли пропонували її як «фонтанську», тобто як воду гарної якості. Коли одесити пробували воду і вона не відповідала заявленим характеристикам, тут і виникала широко відома фраза [2].

На початку 1860-х років на адресу міської Думи та Новоросійського генерал-губернаторства від ініціативних людей стали надходити проекти на будівництво водопроводу, що з'єднує річку Дністер з Одесою. Але через недосконалість проектів та відсутності коштів Дума не наважувалася прийняти та затвердити проект протягом 10 років. Лише в 1870 році спеціальна комісія схвалила технічний проект водопроводу Дністер-Одеса, запропонований підприємцями В. Швабеном та Дж. Моором. Компаньйони взяли на себе спорудження Одесько-Дністровського водопроводу та повне постачання мешканців Одеси водою протягом 49 років. Вода для гасіння пожеж, функціонування фонтанів відпускалася безкоштовно, а також безкоштовно подавалася в сирітські будинки, притулки, богадільні, будинки для бідних породіль. Для фінансування будівництва у березні 1872 року у Лондоні було створено «Одеське водопровідне товариство» [2, 3].

22 вересня 1873 року на Соборній площі міста Одеси відбулося урочисте відкриття водопроводу та першого у місті фонтану (рис. 2) [3].

**Рис. 2. Освячення одеського
водопроводу та відкриття
1-го фонтану на Соборній
площі в 1873 році (фото з
архівів О. Дроздовського) [5].**

У журналі «Всесвітня ілюстрація» від 19 січня 1874 року у статті про відкриття та освячення одеського водопроводу автор писав: «Таке захоплення зрозуміле, тому що в цьому скромному фонтані, що б'є всього лише на 7 футів, полягала величезна реформа і джерело блискучого майбутнього та багатств

Одеси». Побудований в Одесі водогін для тих часів був найсучаснішим водопроводом у Європі (він міг давати до двох мільйонів відер води на добу).

Спочатку після запуску водопроводу фонтан, який став окрасою міста, ще і забезпечував жителів центра міста водою (рис. 3) [7]. Однак незабаром, з розвитку водопроводу, ця функція відпала [3]. Фонтан представляв собою велику кам'яну чашу, головним акцентом якої була статуя хлопчика, що тримав у руках чашу з водою (рис. 4) [7].

Рис. 3. Гравюра Г. Бролінга. Забезпечення жителів Одеси водою з 1-го фонтану на Соборній площі. 1870-ті роки [12].

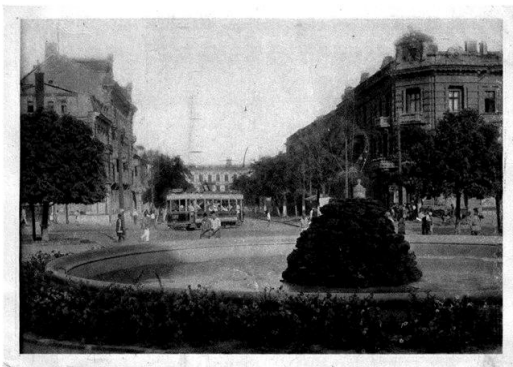
Рис. 4. Архітектурно-художній декор 1-го фонтану в Одесі. 1870-ті роки [12].

Чаша на символічному рівні є елементом зберігання самого цінного. В даному випадку для Одеси головна цінність – це сама вода. З різних боків чашу підтримують три великі риби, які нагадують за виглядом дельфінів. Дельфін – це символ швидкості, грайливості та бурхливості морської стихії. Для Одеси, яка будувалась, як морське торгове місто, це дуже символічно. Хлопчик виступав символом невинності та чистоти, як і вода, яку він обережно ніби то подавав мешканцям Одеси [4, 5].

З часом фонтан занепав і почав розвалюватися. Постановою Міської думи від 1911 року («Вісті Одеської міської думи» № 21-22) було виділено кошти на реконструкцію Соборної площі та фонтану, в результаті якої збільшено діаметр басейну фонтану, хлопчика із чашею – прибрано, а замість них з'явилася гірка з каменю-дикуна (рис. 5) [7]. Борт чаші відлили з чавуну. Цікаво, що цей фонтан став прототипом ще для кількох одеських фонтанів саме цього періоду. Це фонтани на Привокзальній площі (рис. 6) [3] та в Пале-роялі (рис. 7) [3]. На символічному рівні скеля символізує сталість, стабільність, надійність, неподатливість, твердість. Це символ первісного Я людини. В християнстві вода, що б'є ключем зі скелі символізувала води хрещення і спасіння, що йдуть від Церкви. Христос виступав своєрідним уособленням скелі, джерелом життєдайних вод і чистої річки чотирьох Євангелій. Крім того, скеля виступала у якості образу сили, притулка, стійкості та уособлювала святого Петра [6].

Прихід радянської влади ознаменував період знищення храмів в Одесі. Наприкінці 30-х років минулого століття, коли головний храм міста, Спасо-

Преображенський собор було підірвано, ще один фонтан врятував від осквернення місце вітваря вже не існуючого храму.

**Рис. 5. Фонтан на Соборній площі.
Реконструкція 1928 р. [12].**

**Рис. 6. Фонтан на Привокзальній
площі, 1890-ті роки [5].**

Рис. 7. Фонтан «Німфа» в Пале Роялі [5].

У 1940 році завдяки заступництву академіка (тоді ще професора) В. П. Філатова на його гроші було побудовано фонтан з великою мармуровою вазою у вигляді квітки, названий пізніше «вазою Філатова» [3]. На мові символів квітка – це образ надії, краси та швидкоплинності життя. І водночас у формі квітки виконана саме ваза – символ збереження цієї бездоганної краси та надії на кращі часи. На рис. 8 [7] на фото 1950-х років ми можемо побачити обидва фонтани. В 2001 році в результаті реконструкції Спасо-Преображенського собору було прийнято рішення замінити перший фонтан Одеси «вазою Філатова», яка розташовувалася в той час на місці колишнього вітваря (рис. 9) [7]. Образ чаши, досить популярний в Одесі і не тільки, можна було спостерігати і в фонтані в Міському саду (рис. 10) [8].

Але повернемося до тематики першого фонтану в Одесі, того самого, аутентичного, до реконструкції. Давайте проаналізуємо де ще в Одесі ми можемо побачити історичні фонтани зі схожим сюжетом. На думку спадають ще два відомі фонтани, побудовані на початку ХХ століття: фонтан «Діти та жаба» (або «Молодість») та фонтан «Хлопчик з рибою».

Фонтан «Хлопчик з рибою» (рис. 11) розташований у дворі будинка М. Менделевич на вул. Маразліївській, 14а. Ми бачимо скульптуру хлопчика, який обіймає велику рибу. За міською легендою, такий саме фонтан стояв у саду французької герцогині, а цей пам'ятник – його копія.

Рис. 8. 1-й фонтан та «фонтан Філатова» [12].

Рис. 9. «Ваза Філатова» на Соборній площі, 1936 р. Фото 1950-х років [12].

Рис. 10. Фонтан в Міському саду, 1875 р. [13].

Рис. 11. Фонтан «Хлопчик з рибою», Маразліївська, 14А. Фото автора 2024 р.

Хлопчик виступає символом чистоти, риба в його руках – уособлення багатств природи, морської стихії. Разом вони несуть ідею гармонії людини та природи, людини та моря.

Одна із найвідоміших та найестетичніших пам'яток монументального мистецтва в центрі Одеси, фонтан «Молодість», є однією з замовних копій скульптурної композиції французького скульптора епохи модерну Макса Блонда (рис. 12).

Рис. 12. Фонтан «Діти з жабою» («Молодість») на Театральній площі, 1905–1907 рр. Скульптор Макс Блонд. Фото автора 2020 р.

В Одесі цей фонтан називають «Діти та жаба» («Нарцис»). За припущенням Олени Красної та Анатолія Дроздовського скульптура спочатку була встановлена на території дачі відомого ювеліра Акіма Біска на Французькому

бульварі, 26. В 1925 році в процесі націоналізації фонтан був конфіскований та встановлений спочатку у центрі Театрального саду, а в 1970-х роках композиція була переміщена до будівлі колишнього Англійського клубу. На цьому місці вона розташовується і сьогодні [9].

Яку ж символіку несе цей незвичайний фонтан? Діти, що грають біля води, символізують радість, невинність, свободу та безтурботність дитинства. Вода, як символ життя, посилює тему чистоти і початку життєвого шляху. За повір'ями, жаба – місячна тварина, яка приносить дощ. Те, що вона піднімається з води, означає оновлення життя і воскресіння. Жаба асоціюється з оновленням, переходом та трансформацією. У грі дітей з жабою можна побачити символіку молодості, оновлення, дослідження світу і відкриттів.

То ж, якщо взагалі подивитись на символіку фонтанів XIX – початку XX століття в Одесі, то всі їх об'єднує тема краси, очищення, оновлення та своєрідної перетрансформації, і у той же час, стабільності та спокою. Це дуже символічно. Бо до фонтанів люди приходять з різним настроєм, іноді втомлені чи сумні, а уходять оновлені та життєрадісні.

Висновки. За типом водного струменю фонтани діляться на: вертикальні, каскадні, гейзерні, смолоскипні, танцюючі та ін. За функціональним призначенням фонтани бувають: декоративними, архітектурними, інженерно-технічними, ігровими і питними. Історичні фонтани Одеси постадійно змінювали своє призначення: від інженерно-технічних до архітектурних та декоративних. В перші роки існування Одеси навколо джерел прісної води виникали хутори, які називалися Малий, Середній та Великий Фонтани. В 1853 році було створено перший водопровід Т. А. Ковалевського з водонапірною баштою. В 1873 р. відбулося відкриття водопроводу, запропонованого В. Швабеном та Дж. Моором, що з'єднував р. Дністер з Одесою, та відкрито перший фонтан в місті.

Архітектурно-художній декор та символіка фонтанів Одеси XIX – початку XX століття мали такий характер:

– перший фонтан на Соборній площі: чаша – символ збереження, дельфіни – символ морської стихії, хлопчик – уособлення невинності та чистоти;

– в реконструкції першого фонтану, в оформленні фонтанів на Привокзальній площі та Пале Роялі: скеля – символ стабільності, надійності, первісного Я в людині;

– в фонтані в Міському саду та в «Вазі Філатова»: квітка – символ краси, швидкоплинності життя та надії, чаша – збереження цієї краси та головної цінності Одеси – води;

– в фонтані «Хлопчик з рибою»: хлопчик – символ чистоти, риба – символ багатств морської стихії;

– в фонтані «Молодість»: діти – символ радості і невинності, жаба – символ оновлення;

– вода у всіх фонтанах – символ очищення, оновлення, самого життя.

Вода в Одесі була та залишається головним багатством міста. А одеські фонтани стали своєрідним символом оптимізму та стійкості духа, розуміння, що все в житті швидкоплинно, що всі негаразди в житті проходять, як утікає вода. А

залишаються головні людські цінності, що слід зберігати із століття в століття – душевна чистота, сила духа та вміння радіти життю.

Література:

1. Обуховська Л. В. Форма фонтанів; еволюція, класифікація, тенденції розвитку. *Вісник Харківської державної академії дизайну та мистецтв*. 2011. № 2. С. 60–68.
2. Жданов Д. Історія води в Одесі: від Кочубієва до дністровського водопроводу. Одеса : Фрідман О. С., 2023. 80 с.
3. Іванченко С. Нариси про Одесу, якої вже нема [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lost-odessa.iv-studio.od.ua/perviy-fontan-odessy.html#close> (дата звернення: 25.05.2025).
4. Bruce-Mitford M. *Signs & Symbols. An Illustrated Guide to Their Origins and Meanings*. London : Dorling Kindersley, 2019. 352 p.
5. O'Donnell M., Airey R., Craze R. *Illustrated Encyclopedia of Signs, Symbols & Dream Interpretation*. London : Lorenz Books, 2022. 512 p.
6. Frutiger A. *Signs and Symbols. Their Design and Meaning* / translated by Andrew Bluhm. London, 1928. 360 p.
7. Стара Одеса у світлинах. Фонтани на Соборній площі [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://viknaodessa.od.ua/old-photo/?ploschad-sobornaya-fontany> (дата звернення: 25.05.2025).
8. Стара Одеса у світлинах. Міський сад [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://viknaodessa.od.ua/old-photo/?gorodskoj-sad-posle-1944> (дата звернення: 25.05.2025).
9. Фонтан-скульптура «Молодість» у Театральному саду [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://all.archodessa.com/all/opera-theatre-garden-monument-youth/> (дата звернення: 25.05.2025).

References:

1. Obukhovska, L. V. (2011). *The form of fountains; evolution, classification, development trends*. *Herald of Kharkiv State Academy of Design and Arts*, no. 2, pp. 60–68. [in Ukrainian].
2. Zhdanov, D. (2023). *The history of water in Odesa: From Kochubiyiv to the Dniester water pipeline*. Odesa: O. S. Fridman. 80 p. [in Ukrainian].
3. Ivanchenko, S. (n.d.). *Essays about Odesa that no longer exists* [Electronic resource]. Retrieved May 25, 2025, from <http://lost-odessa.iv-studio.od.ua/perviy-fontan-odessy.html#close> [in Ukrainian].
4. Bruce-Mitford, M. (2019). *Signs & Symbols: An Illustrated Guide to Their Origins and Meanings*. Dorling Kindersley. 352 p.
5. O'Donnell, M., Airey, R., & Craze, R. (2022). *Illustrated Encyclopedia of Signs, Symbols & Dream Interpretation*. Lorenz Books; Illustrated edition. 512 p.
6. Frutiger, A. (1928). *Signs and Symbols: Their Design and Meaning* (A. Bluhm, Trans.). London. 360 p.
7. Old Odesa in Photographs. *Fountains at Soborna Square* [Electronic resource]. Retrieved May 25, 2025, from <https://viknaodessa.od.ua/old-photo/?ploschad-sobornaya-fontany> [in Ukrainian].

8. Old Odesa in Photographs. *City Garden* [Electronic resource]. Retrieved May 25, 2025, from <https://viknaodessa.od.ua/old-photo/?gorodskoj-sad-posle-1944> [in Ukrainian].

9. *Fountain-sculpture "Youth" in the Theatre Garden* [Electronic resource]. Retrieved May 25, 2025, from <https://all.archodessa.com/all/opera-theatre-garden-monument-youth/> [in Ukrainian].

Annotation

Kadurina A. O.

History and symbolism of the first fountains in the improvement of Odessa.

Fountains of Odessa are an integral part of its architectural and cultural heritage. Their history is closely intertwined with the development of the city, and the symbolism of the fountains reflects both the aesthetic tastes of their time and the peculiarities of the Odessa spirit. At the beginning of its foundation, Odessa lacked water, and it was very expensive. The creation of a water supply system and the first fountains in the city were the most important events in the lives of the townspeople. By functional purpose, fountains are: decorative, architectural, engineering and technical, play and drinking. Historical fountains of Odessa constantly changed their purpose: from engineering and technical to architectural and decorative. In the first years of Odessa's existence, farmsteads called Small, Medium and Large Fountains sprang up around fresh water sources. In 1853, the first water supply system by T. A. Kovalevsky with a water tower was built. In 1873, the opening of the water supply system proposed by V. Shvaben and J. Moor took place, connecting the Dniester River with Odessa, and the first fountain in the city was opened. The architectural and artistic decor and symbolism of Odessa fountains in the 19th – early 20th centuries were of the following nature:

- the first fountain on Sobornaya Square: a bowl is a symbol of preservation, dolphins are – of the sea element, a boy is the personification of innocence and purity;

- in the reconstruction of the first fountain, in the design of fountains on Privokzalnaya Square and Palais Royale: a rock is a symbol of stability, reliability, the original Self in a person;

- in the fountain in the City Garden and in the "Filatov Vase": a flower is a symbol of beauty, the transience of life and hope, a bowl is a symbol of preserving this beauty and the main value of Odessa - water;

- in the fountain "Boy with a Fish": a boy is a symbol of purity, a fish is a symbol of the riches of the sea element;

- in the fountain "Youth": children are a symbol of joy and innocence, a frog is a symbol of renewal;

- water in all fountains is a symbol of purification, renewal, life itself.

If you look at the symbolism of the fountains of the XIX – early XX century in Odessa, they are all united by the theme of beauty, purification, renewal and a kind of transformation, and at the same time, stability and tranquility. Water in Odessa was and remains the main asset of the city. And Odessa fountains have become a kind of symbol of optimism and fortitude, understanding that everything in life is fleeting, that all the hardships in life pass, like water runs away. And the main human values remain, which should be preserved from century to century – spiritual purity, strength of spirit and the ability to enjoy life.

Key words: *fountains, water supply, parks, squares, Odessa, history, symbolism.*